

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№22
(19059)

2018 чылдың
февраль 27
вторник

Хүннүн үнери — 07:26
Ажары — 17:59
Хүн дурту — 10:33

Садар өртээ хостуг 12+

Офицерлер балы

ДЭЭДИ ШАҢНАЛ – КАДЕТ УЧИЛИЩЕЗИНДЕ

Балдың тиилекчилери — Кызыл хоорайда кадет училищениң самчылары.

Виктор Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрынга Ада-чурт камгалакчызының хүнүгө тураскааткан офицерлер балы февраль 22-де эрткен.

Россияның Онза байдалдар амызының ТР-де Кол эргелелиниң, Президентиниң Кызыл хоорайда кадет училищениң, РФ-тиң Суд приставтарының ТР-де эргелелиниң, ТР-ниң Иштики херектер яамызының, Тыва-а 55-хи тускай мото-адыгжы (даг) бригаданың, Россияның Истелге комитетиниң ТР-де Истелге эргелелиниң өлөөлери киришкен.

Көрүкчүлөр зал сыңмас, чаңгыс-даа стуг олут чок. РФ-тиң болгаш ТР-ниң дык ырыларының болгаш хөгжүмнүн ыйырымныг үнү чаңгылган соонда, ТР-ниң Чооан Даргазының оралакчызы Чудаан-оолду сценаже чалаан. Ол анык Баштың Шолбан Кара-оолдун ыйыр чедиришкенин номчаан.

Чепсектиг Күштерниң хүндүлүг хооннары болгаш шериг албанчылар! Ада-чурттуң камгалакчызының хүнү — бүгүне байырлалы-биле сеткилимниң тызындан байыр чедирип тур мен! Понунг эр кижилер дээрге өг-бүлезиниң, дээн чуртунуң камгалакчылары. Февраль 23-те — төрзөн чуртувусту хөй-хөй лдарда камгалап, кадагалап чораан аа бо үеге чедир камгалап турар ссийжи шериглеривиске, чурттуң Чепсектиг Күштериниң бүгү хоочуннарынга дүткеливис болгаш өөрүп четтириш-ивис илередип турар бис.

Февраль 23-те Россияның Кызыл Ири тургустунганындан бээр 100 чыл н демдеглеп турар. Ол база чурттуң, н шериниң төөгүзүндө онзагай бо-ушкун. Ада-чурттуң камгалакчыла-нга чедишкенин албан-хүлээлгени,

хүндүлүг хоочуннарга каң дег кадыкшыл-ды, ам-даа үр үеде чурттаарын, кезээ шаг-да тайбың ак-көк дээрни күзедим — дээш, күрүне шаңналдарын шылгараан ажил-дакчыларга тывыскан. Улаштыр Тывада Кол федералдыг инспектор Александр Вавилихин байыр чедирген.

Мөөрейге европейжи болгаш латин американ танцыны күүсеткеннер. Самчыларның салгын-хат дег чиик долганыры, хөлде салдаан куулар дег дурт-сынының чоргаары, чараш ээлгир шимчээшкенин көрүкчүлери кайгат-ты. Латин американ танцы чыылган-нарның сонургалын ала-чайгаар от-турган. Арыннарында хүлүмзүрүг чайын-налып хыпкан, каас-чараш платьелер кеткен самчылар танго, ча-ча-ча-ның дүрген аялгазынга үдетпишаан тан-цылай бээрге, аныяк-даа, улуг-даа назылыг көрүкчүлериң сагыш-сет-килин улам көдүрүп, оларның кичээн-

гейин хаара тутканы диңмиттиг адыш часкаашкыннарындан-на илдең.

Президентиниң Кызыл хоорайда кадет училищениң, ТР-ниң Иштики херектер яамызының самчыларының офицер мундирлери болгаш өкпөң болгаш чырык ногаан платьелери оларга улам-на аян-шинчини кириген. Россияның Истелге комитетиниң ТР-де Истелге эргелелиниң тыва хөөмей-сыгытка үдеткен самы өскелерден ылгалып, оларның көргүзүү национал шинчилиг болган.

Команда бүрүзүнүң күүселдези бот-тускайлаң, шилип алган хөгжүм аялга-лары онзагай. Оларның нарын шимчээш-киннери тода болгаш хөгжүм аайы-биле күүсеткенин көрүкчүлөр үнелеп, "Эр хей-лер!", "Шыдаар силер!", "Силерге кым-даа четпес!" деп деткип турду.

(Уланчызы 3-кү арында). ➡

Россияның Истелге комитетиниң ТР-де Истелге эргелелиниң төлээлери.

Хүннүн медээлери

ЧАҢГЫС ААЙ ХЫНАЛДА ХҮНҮ

Сибирьниң генерация компания-зы регионнарда адырларының кир-жилге-биле бөгүн, февраль 27-де, шупту хоорайларга «Хыналданың чаңгыс аай хүнүн» эрттирер.

Кызылда ЧЭТ-тиң чиңгине ди-ректорунуң саарылга талазы-биле оралакчызы Андрей Паначев одалга сезонунуң эртип турарынга база чылыг хандырылгазының шынарынга хамаа-рыштыр хоорайжыларның айтырыгла-рынга харыыларны бээр.

Специалистер хереклекчилерге тарифтер, эде санаашкын база учет дериг-херекселдериниң дугайында чугу-ла херек тайылбырларны кылып. Чылыг сезонунуң эртип турарынга хамаа-рышкан кандыг-даа айтырыгны салып болур, чижээ:

- Чылыг азы соок суг талазы-биле ай-тырыг тургустунуп келзе, каяа баарыл?

- Боттарының хүлээлгелерин чогуур деңнелге кылып шыдаас башкарыкчы компанияларның ажылын чогуумчудары-биле чүнү канчаарыл?

- Квартирада кандыг температураны өй-тап дээрил, ону чүнүң-биле санаа-рыл?

Бөгүн дүш соонда 14:00 шактан 16:00 шакка чедир 9-18-00 дугаарлыг телефонче долгааш, айтырыгларга ха-рыыларны ап болур.

ИВИЖИЛЕРГЕ ТУРАСКААТКАН

Тожунуң Тоора-Хем суурнуң ча-нында Бирги оймакка март 2-де Иви-жиниң хүнүн демдеглеп эрттирер.

Бо дээрге ийи чылда чаңгыс катап демдеглээр тожужуларның кол байыр-лалы. Ол аян-чорукчуларга, туристерге болгаш байырлалдың аалчыларынга Тываның соңгу чүгүндө чурттап турар эвээш санныг үндезин чоннуң амыдырал-чуртталга байдалдары-биле таныжып алырынга эки арганы берип турар.

Фестивальдың программасында:

1. Ивилер чарыжы.
2. Харга чоруур "Буран"-биле мото-чарыш.
3. Ивилерни дүрген эзертел, чүк чүдүреринге мөөрей.
4. Аңчы хаактарга чарыш.
5. Одаар ыашты шалыпкын белеткээ-ринге адааннажылга.

Ол ышкаш тожу аңчыларының эдилел-дериниң, чепсек-херекселдериниң дел-гелгезин көрүп, төөгүдөн бээр көшкүн чоннуң хөмнү эттеп кылып чораан арга-лары-биле таныжар силер.

АЙЫТКАЛДЫ КЫЛЫР

РФ-тиң Президентизи Влади-мир Путин Федералдыг Хуралга бо чылгы айыткалын март 1-де кылып дээн.

Ооң утказын баш удур даап бодаары берге, ыңдыг-даа болза политологтарның санап турары-биле алырга, В.Путин чурттуң иштики политиказынга шыңгыы өскерилгелерни айыткаар чадавас.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың
Баштыңының – Чазаның
Даргазының эртем болгаш
техника адырынга 2017 чылдың
шаңналын тыпсырының
дугайында

2018 чылдың февраль 21 № 59
Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың апрель 11-де «Тыва Республиканың Баштыңының – Чазаның Даргазының эртем болгаш техника адырынга тыпсыр шаңналын тургузарының дугайында» доктаалыга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Баштыңының – Чазаның Даргазының эртем болгаш техника адырынга 2017 чылдың 80 муң рубль хемчээлдиг шаңналын «Временная система тувинского языка» эртем монографиязы дээш «Тываның күрүнө университети» күрүнениң федералдыг дээди өөредилге албан чериниң «Тюркология» эртем-өөредилге төвүнүн улуг эртем ажилдакчызы Байлак Чаш-ооловна Ооржакка тыпсыр.

2. Тыва Республиканың Чазаның 2017 чылдың март 29-та «Тыва Республиканың Баштыңының – Чазаның Даргазының эртем болгаш техника адырынга 2017 чылдың шаңналын тыпсырының дугайында» доктаалыг күжүн чидирген деп санаар.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар, «Эрге-хоойлу медээлериниң албан езузунуң интернет-порталына» («www.prgavo.gov.ru») болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунуң сайты-зынга кирир.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

РОСРЕЕСТР ЧАЛАП ТУРАР

Росреестрнин Тывада эргелели, Күрүнө бүрүткелиниң, кадастр болгаш картографияның федералдыг албаны Росреестрнин тургустунганындан бээр 10 чылынга база Россияда шимчeves өнчүгө күрүнө бүрүткелин үндөзилээнинден бээр 20 чылынга тураскаадып, март 1-де чаңгыс аай тайылбыр хүнүн эрттирер. Ол хүн Кызылдың база кожууннарның чурттакчыларынга күрүнениң кадастр учедунуң болгаш шимчeves өнчүнүң эрге байдалыга күрүнө бүрүткелиниң дугайында болгаш өске-даа айтырылгарга харыылап, эрге-хоойлу дузазын көргүзүп, консультацияларны бээр.

Дараазында адрестерге чонну хүлээп алыр: Кызыл хоорай, Красноармейская 100, Ленин 10, Дружба 74, Горная 104А, Кечил-оол 7 Б (МФЦ), Тыва эки турачылар кудумчузу, 1;

Чадаанада МФЦ, Ленин кудумчузу 42; Суг-Аксында МФЦ, Алдан-Маадыр кудумчузу 22;

Ак-Довуракта МФЦ, ВЛКСМ-ниң 50 чылы 1;

Кызыл-Мажалыкта МФЦ, Коммунальная кудумчузу 12;

Каа-Хем суурда МФЦ, Пионерская кудумчузу 20;

Бай-Хаак суурда МФЦ, Горький кудумчузу 3;

Шагаан-Арыда МФЦ, Октябрьская кудумчузу 1;

Туран хоорайда МФЦ, Щетинкин кудумчузу 12 А;

Сарыг-Сеп суурда МФЦ, Енисейская кудумчузу 143;

Хову-Аксы суурда МФЦ, Первомайская кудумчузу 13;

Тоора-Хем суурда МФЦ, Октябрьская кудумчузу 18;

Самагалдай суурда МФЦ, А.Кунаа кудумчузу, 54;

Сукпак суурда МФЦ, Салчак Тока кудумчузу, 8А.

ИНТЕРНЕТТИҢ АЖЫК-ДУЗАЗЫ

Росстаттын шинчилелдериниң түннели-биле күрүнө болгаш муниципалдыг ачы-дузалар алырда, электроннуг хевирни ажылгаан хамаатыларның сан-түңү-биле Тыва шыырак дээн беш регионнуң санынче кирген.

2017 чылда ол көргүзүр талазы-биле шылгараңгайларның санынче: Москва облазы (86 хуу), Ямал-Ненец автономнуг округ (86 хуу), Татар Республика (81 хуу), Красноярск край (80 хуу) кирген. Тыва оон чыда калбаан. Красноярск крайга чүгле чаңгыс хуу четпээн, регионнуң көргүзүү 79 хуу болган.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республикада харылзааның амгы ачы-дузаларын шапкын хөгжүдүп, электроннуг сервис депшидер тускай угланышкынныг ажилдың ачызында ол чедип алдынганын тайылбырлаан:

– Сөөлгү чылдарда ол угланышкында элээн чедишкенин болуп, Тываны шылгараңгайлар санынче кириген бис. Бистиң чаңгыс чер-чурттугланыш бажыңнарындан үнмейн, компьютер азы телефоннар таварыштыр шынарлыг ачы-дузаларны чедингир болгаш эптиг электроннуг хевирге алырын дүргени-биле шингээдип алкан. Ол бүгү рейтингге көстүп келген. Ол угланышкыга ам-даа бурунгаарлаар дээш ажилдаар бис!

Тыва 2016 чылга деңгээрге, бодунуң көргүзүүн экижиткен республика болганын Росстат демдеглээн.

ТР-ниң Чазаа 2017 чылда «Күрүнө ачы-дузалары чоккушуп келген» деп төлөвилел офизин чедишкенин боттандырып, 2018 чылда Россияның Президентизиниң май чарлыктары күүседиринге чаа угланышкынны алган. Идентификация болгаш аутентификацияны чаңгыс аай системазында бүрүткеткен хамаатылар үлүү-биле Тыва тулган лидер болуп, Россияның өске регионнарын мурнаан деп Россияның Информатизация болгаш харылзаа яамызы дыңнаткан.

АЖЫЛ ЧОКТАР ЭВЭЭЖЕП ТУРАР

Чонну ажилга хаара тудар албан черлеринче ажил берикчилериниң ук организацияны дүжүргени-биле база штат кызырылдызынга таварышкыш, ажилдан хосталыр ажилдакчыларның дугайында албан езузунуң медээзинге даянган, Россия Федерациязының субъектилеринде күш-ажыл рыногунда байдалды неделя санында мониторингилеп турарын Россияның Күш-ажыл яамызы дыңнаткан.

2018 чылдың январь 31-ден февраль 7-ге чедир чонну ажилга хаара тудар органнарда бүрүткеткен ажил чок хамаатыларның саны 0,8 хуу кызырылып, 785 700 кижи болган. Чыл бурунгаар ол көргүзүг – 907 610 кижи турган.

Неделя дүргүзүндө 14 регионда ажил чок хамаатыларның саны кызырылган. Ленинград облазында, Ханты-Манси автономнуг округта – Юграда, Тыва база Дагестан республикаларда ажил чок хамаатылар саны эвээжээн.

70 регионда ажил чок хамаатылар саны көвүдээн. Сахалин, Калининград, Астрахань, Курск областарда, Карелия, Татар, Саха (Якутия), Соңгу Осетия – Алания республикаларда, Хабаровск крайда, Чукот автономнуг округта ажил чоктар саны өскөн. Пенза областа ажил чоктарның саны өскөрүлбээн.

Февраль 7-ниң байдалы-биле, администрацияның саналдааны езугаар анаа ажил чок олурар, долу эвес ажил хүнүнде ажилдыг, ийи таланың чөпшээржилгези-биле шөлээде кижилерниң ниити саны 124229 кижи болган. Ооң иштинде:

• администрацияның саналдааны-биле анаа ажил чок олурар кижилерниң саны – 17256;

• долу эвес ажил хүнүг кижилерниң саны – 105214;

• ийи таланың чөпшээржилгези-биле шөлээде кижилерниң саны – 1759 кижи. 2018 чылдың январь 1-ниң медээзи-биле алырга, Россия Федерациясында ажил-даар назылыг кижилерниң ортумаа-биле 1 хуузу ажил чок деп бүрүткеткен (2017 чылдың январь 1-де – 1,2 хуу).

2018 чылдың февраль 7-ниң-биле көөрге, чонну ажилга хаара тудар органнарже ажил берикчилериниң дыңнаткан хостуг олуттарының саны – 1,4 млн.

АЖЫТ-ЧАЖЫТ ТУРБАС КЫЛДЫР

Тываның Чазаның ээлчеглиг аппарат хуралында эрткен чылдың түннелдерин үндүрүп, бо чылгы сорулгаларны чугаалашкан. ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының медээзи-биле алырга, 2017 чылда Тывада 5 муң ажыг кижиниң күш-ажылчы хамаарылгаларын чажыт байдалдан үндүргөн. Бо ажилды ам-даа уламчылап турар.

Ылаңгыя Тожу, Каа-Хем, Сүт-Хөл, Барыын-Хемчик, Тес-Хем, Эрзин кожууннарга база Ак-Довурак хоорайга чоруткан хыналдалар көскү түннелдерлиг болганын күш-ажыл болгаш социал политика сайыды Людмила Тас-оол демдеглээн. Чурттакчы чоннуң орулгазын көвүдедиринче угланган хемчеглерниң бирээзинге күш-ажылчы хамаарылгаларны ажык болдурары хамааржыр. 2018 чылда «чажыт» ажилдан ам-даа 5,2 муң кижини илередир сорулганы салган.

2017 чылда кудуку шалың төлевири 7800 рубль, а ортума шалың – 29,9 муң рубль чедир өскөн. Чурттакчы чоннуң орулгазын өстүрер талазы-биле эрге-чагырганың өске-даа структуралары-биле кады ажилдаан. Чижээ, Тываның Саң-хөө яамызы хамаатыларның саң-хөө билиглерин бедиринче кичээнгейни угландырган. Ооң түннелинде чоннуң шыгжамырлары 12,2 хуу өзүп, 8,5 млрд. ажыг рубль болган. Мооң мурнунда чылга деңгээрге, барык 900 млн. рубль хөй.

Тываның Орук-транспорт яамызы 2017 чылда 200 ажыг кижини ажил-биле хандырган. Оларның хөй кезии «Восток» КХН-де ажилдап турар. Бо чылын Күш-ажыл яамызы 4600 кижини доктаамал ажилдарга тургузар планныг. Тываның Көдээ ажил-агый болгаш аъш-чем яамызы суурларда көдээ ажил-агый каттыжышкыннарынче чонну хаара тудуп, ажил чок кижилерниң санын кызырар сорулгалыг. Ындыг бүдүрүлгелер алызында субсидия хевирлиг күрүнө деткимчезинче кордап болур.

Республика деңгелдиг кандыг-даа хемчеглерни тус чер чагыргалары деткир ужурлуг. Муниципалитеттер «чажыт» ажилдарны илередип, шалың төлевириң хемчээлин, ону үе-шаанда төлөп турарын хынаар. Бирги хереглелдин аъш-чем барааннарының өртээн улгаттырбазы-биле тус черниң бараан бүдүрүкчүлерин деткээн дыштаныр хүннүң ярмаркаларын организаастаар.

ӨГ-БҮЛЕЛЕРГЕ СОЦИАЛ ДУЗА

Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының медээзи-биле алырга, эрткен чылын Тывада эвээш орулгалыг өг-бүлелерниң саны 5,5 муңга эвээжээн. Уругга пособие алыкчыларының даңзызын чурумчутканындан ол чедип алдынган.

Кожууннарда күш-ажыл болгаш социал политика эргелелдеринде документиленниң бирги хыналдазын чорудуп, хууда дузалал ажил-агыйының орулгазының дугайында медээлерни тодараткан. Эвээш орулгалыг өг-бүлелерниң саны 2016 чылда 35 муң ажып турган болза, 2017 чылдың түннели-биле – 29905. Тер-Хөл, Мөңгүн-Тайга, Улуг-Хем, Сүт-Хөл база Чөөн-Хемчик

кожууннарда эвээш орулгалыглер саны хөй. Эвээш орулгалыглерниң санын эвээжеткенинде алганы бюджеттиң 15,8 млн. хемчээлдиг акша-хөреңгизин Президентизиниң «май» чар көрдүнгөн ажилдакчыларның категорияларының күш-ажыл тө өстүреринче кириштирер.

Өг-бүлө болгаш уруглар хере талазы-биле агентилел тус черлциал төлөр таварыштыр эвээш өг-бүлелер ортузунга огород хөгжүдеринге идигни бээр ужур аңгыда хереглелдиг өг-бүлелерге, көргүзүр дээш, идик-хеп чыылдазы дамчыдылганын доктаамал органы

РФ-тиң Президентизиниң «млыктарында көрдүнгөн ажилдакчы 20 муң ажыг чамдык категория шалың төлевириң өстүрери, Т экономиказының бюджеттиг сен ажилдакчыларының шалың окла ставкаларын 4 хуу индексастаа ги, ийиги чаш төл төртүтүнгөн, чылдың январь 1-ден кириген төлевириң база күш-ажыл төле адаккы хемчээлин өстүрери бс чурттакчы чоннуң акша орулгал өзериңе салдарлыг.

«Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг», «Чемгерикчи малым», «Социал кар база «Социал хөмүр-даш» деп Т Баштыңының социал төлевиле ам-даа уламчылаары орулган дедиринге идиглиг. Ол төлеви чорудуу-биле социал керээге үнд эвээш орулгалыг, хөй ажы-төг бүлелер социал дузаны алырлар

ХӨРЕҢГИ САЛЫКЧЫЛАРЫНИ ҮЛҮҮ

ТР-ниң Экономика яамы инвесторларның эрткен ажил-чорудулганының түннели Тываның Баштыңы Шолбан оолга илеткээн.

Яамының дыңнады-биле а сөөлгү үш чылда беш улуг компани син», «ТарданГолд», «Межегейх «Тываның даг-руда компаниязы «Тываның энергетиктиг үлетпүр кциязы» республика бюджетинче 677,2 млн. рубльди шилчиткен.

Ындыг болзажок ол компания чүгле үжү инвестиция чадазында лалче шилчип, бюджет хевирлээр курлавырны чаа-ла тургузуп эг Тываның бодунуң орулгаларында ол үлүү ооң мурнунда чүгле 3-4 хуу турган болза, ам бо үеде орулгалар хуузу тургузуп турар. Кызыл-Таш полиметаллдар чыдынын болб раткан «Лунсин» кыдат компани шведтерниң киржилгези-биле алды турар «ТарданГолд» бүдүрүлгө элз үлүг-хууну кириштиргенин ТР-ниң мика яамызы дыңнаткан.

Девискээрлерде компанияла баштайгы чылдарда ажил-чору зы-биле деңгээрге, Тываның үл хөгжүлдөзи элээн шапкынчаан. инвестиция төлевилелдерин бо дырганының түннелинде 2017 ч үлетпүр бүдүрүлгези 33 катап көө 27 млрд. 380 млн. рубль четкен чылда – 830 млн. рубль). Чижээ чыдыннарны ажылгалче киригени- хөмүр-дашты казып-тывары үш өскөн – 523 муңдан 1,5 млн. тонна. номиканың өске адырларын хөгжүдө компанияларның тутканы күчү-күл улуг идигни берген. Ол чылдарда эл энергиязының бүдүрүлгези чылда 50 кВт/шактан 101 млн. чедир улгаткан.

Компанияларның бүдүрүлгелер республиканың 1065 чурттакчызы ажы турар, ол дээрже шупту ажилдакчыла 55 хуузу. «Лунсин» компания орук туду «Бенконс» Азербайджан компаниялар садтарының база школалар туд он-он млн. рубльди кириштирген.

Офицерлер балы

ДЭЭДИ ШАҢНАЛ – КАДЕТ УЧИЛИЩЕЗИНДЕ

ИХЯ-НЫҢ САМЧЫЛАРЫ.

Тенчүзү. Эгези 1-ги арында). Чапсар үзүндө Тывада 55-тускай мото-адыгы (даг) бригаданын шеригиниң үрер оркестри (дирижеру Петр Черников) аян тударга, балдың кичилери база күзөлдүг чон долгандылар. Мөөрейниң ийги кезээнде чылгы офицерлер балы-тиилекчилери – ТР-ниң Дээди Судунуң коллективи, кадеттер балының тиилекчилери – Президентиниң Кызыл кадет училищезиниң

Көрүкчүлериң үрде манаан шагы келди. Мөөрейниң эң-не өөрүнчүг болгаш девиденчиг кезээ эгелзэн.

«Тиилелгеже чүткүл» деп шаңналга Тывада 55-ки тускай мото-адыгы (даг) бригадасы (8 муң рубль), III черге Россияның Истелге комитетиниң ТР-де Истелге эргелели болгаш Оңза байдалдар яамызының ТР-де Кол эргелели (10-10 муң рубль), II черге РФ-тиң Суд приставтарының ТР-де эргелели (15 муң рубль), I черге ТР-ниң Иштики херектер яамызы (20 муң рубль) төлөтүг болган.

Офицерлер балының дээди шаңналын бүзүрелди-биле Президентиниң Кызыл хоорайда кадет училищези (хореограф башкызы Эртине Конгар) чаалап алды. Оларга 25 муң рубль түңнүг сертификатты тывысты.

Офицерлер балы бо чылын 3 дугаар эртип турары бо. Көрүкчүлериң үргүлчүлөдиг адышчаскашкыннары – мөөрей хөйүнү сонуургалын чаалап алганының бадыткалы.

Театрның бирги каадынга ок-чөпсек делгелгези хөйүнү сонуургалын оттурган. Кадеттер, юнармейжилер болгаш өскелер-даа пистолет, автоматтарны тудуп алгаш, чуруктарга тыртыржып шаг болган.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Наталья ЧЕРНОУСОВАНЫҢ тырттырган чуруктары.

болгаш Кызылдың 5 дугаар гимназиязының өөреникчилери чараш танцызын күөсеттилер.

Офицерлер балынга погоннарлыг самчыларның белеткели-даа шыырак, кедип алган идик-хеви-даа каас-шиник. Демисел аажок чидиг-чидиг болганы-биле, Тыва Республиканың улустуң артисти Раиса Стал-оолга удурткан жюри кежигүннеринге белен звес шилилге негеттинген дээри билдингир. Ынчалза-даа мөөрей дээн соонда, тиилекчилер албан турар.

Парлалга конференциязы

МЕДИЦИНА КАМГАЛАЛЫ

Февраль 22-де Кызыл хоорайга Тыва Республиканың медицина камгалалының девискээр фондузунуң 2018 чылда болгаш 2019-2020 чылдарның бюджетиниң планнаашкынының дугайында парламент конференциязы болуп эрткен.

Аңаа РФ-тиң Тыва Республикада кижилүүнүң ыяа-палалы ужурулг медицина камгалалының девискээр фондузунуң директору Вера Анай-оол база девискээр медицина камгалалының ажилдакчылары киришкен. 2018 чылда медицина камгалалынга көрдүнгөн акша-хөреңгиниң база 2018 чылда медицина камгалалынга хамаарыштыр кандыг-кандыг чаа өскерлишкиннер болурунун дугайында кысказы-биле Вера Анай-оол чугаалаан.

2018 чылда улуг-ла өскерлишкиннер болбас, хөй кези ол-ла хевээр артар. Чаа үнген чылда медицина камгалалының акша-хөреңгизи 22 хуу чедир өзер. Хоралыг ыжыктар аарыныче, эмчи реабилитациязынче 2018 чылда улуг кичээнгеи угландылар. Хоралыг ыжыктар аарыныч эмнээринге республиканың онкология диспансеринге камгалал акшазы 84,6 хуу чедир өзер. Халас медицина камгалалын хамааты бүрүзү Россияның кайы-даа булуңунга чорааш ап болур. Өске хоорайга чорааш, медицина камгалалын чидирипкен азы бажыңында

каапкан таварылгада турар чериниң девискээринде ыяа-пала медицина камгалалы кылдырып турар черинге кыска үе иштинде ажылгаар камгалалды кылдырып ап болур. Оон ыңай инфаркт, инсульт дээн ышкыш аарыглар соонда «Серебрянка» санаторийге халас эмнээшкини аарыг хамааты бүрүзү алыр эргелиг. Бир звес аарыг кижиле өске хоорайга халас эмнедир ужуруга таварышкан болза, эмнеп турар эмчизи аарыг кижини чорудар хоорайының эмчилери-биле баш бурунгаар харылажып, дугуржулганы кылгаш чорудар.

Оон ыңай аарыг улустуң эмчи дузаны алырынга хамаарышкан хомудалдарынга хамаарыштыр чаа чылда кандыг өскерлишкиннер болурунун дугайында база чугаалашкан. Эмчи дузаны чедирериниң шынарынче аарыг кижини чогуур үе-шаанда хүлээп, дузаны када-ры база кирип турар. Дүрген дуза чедирер пунктуга 2 шактан хөй үе иштинде аарыг кижиле манас ужурулг. Нити аарыглар болгаш бичии уруглар эмчизинге кирер дээн аарыг хамаатыларны 24 шактын иштинде эмчи хүлээген турар. А кажан аарыгны тодарадыры-биле, анализдер дужаап, УЗИ-ге тырттырып, маммография эртер дээн болза, 14 ажил хүнүнүн иштинде аарыг кижиле харыны алыр. Компьютерлиг томография эрткен таварылгада аарыг кижини 30 хонуктан көвүдөдир манатпас.

Айдың ОНДАР.

Көдээде Шагаа

фельдшери Баят-оол Кара-Сал, кожуун эмнелгезиниң бөлүк эмчилери Шагаа байырлалын эр-тиржиринге идепкейлиг кичирип, боттарының ажылын база кылып турганнар. Сумунуң чурттакчы-

ларындан элзэн каш кижиле эмчилерге шинчиттирип, рентгенге тырттырып алганнар.

Хенче-Кара МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

ЫРЛЫГ-ШООРЛУГ УТКААН

Шагаа бүдүүзүндө Ак-Эриктиң аныяк малчыннары Эдуард биле Аида Эрендейлерниң кыштаанга малчыннар Шагаазын байырлаан. Малчыннар «Ыт чылы моорлап келди, ырлыг-шоорлуг уткуулуңар!» деп кыйгы-биле Ыт чылын уткааннар.

Хүндүлүг аалчылар ТР-ниң Чазааның Даргазының Тес-Хем кожуунда төлээзи Б. Эрендей, Ак-Эриктиң суму чагырыкчызы В. Дижитмаа база суму депутаттары Алла Берей-ооловна биле Белек Шиметовна олар

малчыннары шаңнап-мактап, Шагаа-биле байыр чедиргеннер. Байырлалга оюн-тоглаа үзүктел чок, шаңнал-мактап, аш-чем-даа элбек болган. Малчыннар «Челер-ойлап», аргамчы тыртып, тевектеп дээш шупту тыва оюннарга мөөрейлешкеннер.

Дараазында келир чылгы Шагааны «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» төлөвилелдиң киржикчилери аныяк малчыннар Дербет-оол биле Аялга Алдын-Херелдерниң кыштаанга эрттирери-биле дамчыткан.

Бистиң корр.

ЧИҢГЕ-ДАГДА КЫШТАГГА

Республика наадымнарынга, аът чарыштырган өске-даа маргылдааларга удаа-дараа эртип келир чүгүрүк аъттарның ээзи, 800 хире чылгы малды, 1800 ажыг шээр малды база 100 ажыг баш бода малды Чинге-Даг деп черде, чуртунда тудуп, «Чечек» деп көдээ ажил-агый кооперативин удуртуп турар Дашмир Кууларның кыштаанга Кур-Чер сумунуң чурттакчы чону бо чылдың Шагаазын солун кылдыр байырлап эрттирген.

Тыва Республиканың Дээди даргазы Каң-оол Даа-Кызыл кожуун чагыргазының даргазының оралакчылары Леонид Ховалыг, Ушлас Куулар, Кур-Чер сумунуң чагырга даргазы Андрей Янчат болгаш өскелер-а сарыг шажын календарын утаар чаа келген Ыт чылы-биле кылган чонга байыр чедирип, чылдарда эки ажилдап, аваның бурунгаар сайзыраанга төлөтүг үлүүн кирип-раан хоочуннарга, амгы үеде азымак ажилдап чоруур аныяк малчыннарга, көдээниң ажилчилеринге, арат-тараачын кыл-агыйларның удуртукчуларга шаңналдарны, суй белек-рини тывыскан. Дээди Хуралдың үндүлел бижиктери-биле 8 жили – Кур-Чер суурнуң үндөзүн рттакчызы, эрткен үеде мех-изаторлап, чолаачылап, удуртуп кылдарга-даа ажилдап чора-Каң-оол Куулар, хоочуннар Александр Куулар, Вера Хиит, Ызый Монгуш, Маргарита Оржак, Ычык Оржак, Павел Армажап, Чечекмаа Сарыглар, кожуун чагыргазының Хүндүлел эки-биле 20 кижиле, оларның

Шыдыраа маргылдаазының үзүндө.

Чолукушулга бзулалы.

аразында «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» деп төлөвилелдиң киржикчилери шаңнаткан. Элзэн каш кижиле белектерни суму чагыргазындан база тывыскан.

Шыдыраа маргылдаазынга (организаторлары Вячеслав Оюн), тевек теверинге, даш көдүреринге база өске-даа спортчу маргылдааларга шыл-гарааннар база хоомай звес шаңналдарны алган.

Кур-Чер суурда Культура бажыңының ажилдакчылары Ляна Монгуш биле Сайырмаа

Оюн байырлалды башкарып эр-тирип турда, Кызыл кожуунуң культура эргелелиниң ажилдакчылары Алдынай Хиигет, Айгуль Оюн, игилге ойнавы-шаан, сыгыртыр-хөөмейлээр оолдарның бөлүү (Айдаш Херли, Адыгы Саая, Май-оол Седип) оларга каттыжып келгеш, ыры-хөөмейи-биле байырлалды улам шинчи кириген.

Кызыл кожуун чагыргазының көдээ ажил-агый эргелелиниң ажилдакчызы Аяна Куулар, мал эмнелгезиниң эргелелиниң

Челер-ой.

Шагаа бүдүүзүнде Тываның национал музейинге Кызыл хоорайның школаларының өөреникчилеринге чөөн чүк чоннарының чурагайы-биле Чаа чылды уткаан езу-чаңчылдарны өөредип көргүскен хемчеглер хөйү-биле эрткен.

Аңаа ниитизи-биле хоорай школаларының 50 ажыг эге болгаш ортумак классчылары идеккейлиг киришкен. Ада-өгбелериниң бурун шагдан бээр эрттирип, чаа чылды уткуп, байырлап чорааны тыва чоннуң хөй янзылыг сүзүк-чаңчылдары-биле сырый холбаалы чугаажок. «Шагаа... бойдуска, күш-ажылга, даштыкы хүрээлелге, культурага болгаш ниитилелге ак сеткилдиг, арын-нүүрлүг хамаарылгалыг болурун алгап-йөрзөн сүзүктүг үе болур... Сүзүк дээрге бүгү-ле эки чүүлдер сиңген чаңчылдар, билиглер, угаадыглар болгаш кижиниң ак сагыжы-дыр. А «сүзүктээри» дээрге үк чүүлдерни чаш болгаш чалыы салгалдың кижилериниң угаан-бодалынга, аажы-чаңыга бириктирерин ынча дээр» — деп, педагогика эртемнериниң кандидаты Галина Сундуй «Шагааның сүзүктери» деп эртем-өөредиглиг илеткелинде бижээн.

Алдан-Маадыр аттыг национал музейиниң ажылдакчылары келген класс бүрүзүнге Шагаа-биле холбашкан чаңчылдарны тайылбырлап, өөреникчилерниң боттарының киржилгези-биле езулалдарны кандыг янзылыг эрттирип болурун тайылбырлап, херек кырында көргүскен. Сөөлгү үеде Шагааны чон калбаа-биле демдегледип, ооң чамдык нептереңгей чаңчылдарын сагып эрттирип турарын онза-лап демдеглээр артык эвес. Ылаңгыя аныяк-өскениниң национал идик-хевинге сонугалдыг апарганы өөрүнчүг. Музейге келген өөреникчилерниң чараш кылдыр кеттингени карака, сеткилге өөрүнчүг. Олар боттарының каас-шиник даштыкы омур-хевири болгаш өөрүшкүлүг сагыш-сеткили, шимзэн-даажы-биле музейге, Шагаа эрттирип турар девискээрже онзагай байырланчыг байдалдың тыныжын эккеп турганзыг. Музей ажылдакчылары олар-биле бир деңге кажыктап, тевек теп, аът шалбадап, аска-кадайлап, чинчи чажырып ойнап, боттарының бичии чораан делегейинче катап эглип келген ышакш болуп турганы чугаажок. Тыва өг тургузуунуң, ооң онзагайын болгаш өг-бүлөгө сагыыр чаңчылдар, саң-салырының ужурунун, езу-чурумунун дугайында база өөреникчилерге музей ажылдакчылары тайылбырлап таныштырган.

Музейге келген уругларның

ЕЗУ-ЧАҢЧЫЛДАРНЫ – АНЫЯК-ӨСКЕНГЕ

Оюн-тоглаа үезинде.

каас-чараш кылдыр кеттингенин көргөш, идик-хепти даараарының, кедериниң езу-чурумунче кичээнге салыр үе келгенин кижини бо-ла бодай бээр. Янзы-бүрү өңгүр, айыраң-шокар, хөй чинчи-шуру-биле каастаан, кылагар кезектери колдаан болурга-ла, национал идик-хевивисти даараарының болгаш кедериниң чаңчылдарын сагып турарывыс ол эвес болгу дег. Тыва национал хеп бурун шагдан бээр тургустунуп, тыптып келген уjur-уткалыг, төөгүлүг. Аңгы-аңгы чоннарның амыдыралында идик-хеп чаңчылдары эң турум, улуг өскерлишкиннерге чажыртпаан материалдыг культура болуп артканы онзагай. Көшкүн болгаш мал ажыл-агыйлыг чораан тывалар кедер хептин эптинче кичээнге салып чорааны-биле чергелештир ооң эстетиктиг болгаш уран-шевер талазынче кичээнгеи угландырып, сагыш-сеткилин чырык, арыг үзелдерин каасталгага сиңирип чорааны билдингир. Бичии кижилерге хөй-ле каасталгалар, шаптыктаар кезектерден тургустунган хеп эптиг эвес болуп, оларның хостуг ойнап, бодун алдынарынга шүүттүү чугаажок. Уругларга бичиизинден эгелеп езулуг тыва хептин хевири кандыг болурун, ооң кезектериниң аттарын, тыва тонну канчаар шын кедериниң дүрүмүн айтып бээр. Национал хептер даарап чоруур херэежен кижилер улустуң быжып даараар

чаңчылдарын ам-даа сагып чоруур Тыва тоннуң хевири үндүр быжып даараары – бурунгу үндезинниг, уjur-уткалыг. Уругларга, чижээлээрге, «шыва тон», «негей тон», «хураган кежи тон», «улуг хою», «дашты хою», «өөк», «дошка-өөк», «тон чеңи», «уштук», «кандаа-зын», тон курунун дугайында билиглерни чугаалап берип, кыс кижиниң тону кандыг ылгалдыг болурун база өөртөсе эки. Чамдык уруглар национал платьелериниң кырында кандаазынныг база болгулаар. Ооң төөгүзү, кедер уjurу база бир аңгы болур. Национал идик-хеп онзагай төөгүлүг, уjurлуг чаңчылдар-биле, көшкүн болгаш хүн бүрүде амыдыралы-биле холбашкан чоннуң материалдыг культуразы болур деп үстүндө айыткан бис. Аңаа хумагалыг хамаарылгалыг болуп, ооң үндезин дөзүн хажытпазы бистерден, улуг кижилерден хамааржыр. Үелер эртерге, национал идик-хевивистиң чингине дөзү, омур-хевири, ооң-биле холбашкан чаңчылдарывыс балалы бербес ирги бе деп чүүлдү ханы бодаар апар бис. Ол бүгү бистиң өзүп орап салгалывыска, оларның келир үезинге чугула херек.

Тыва оюннар бүрүзү база-ла уjur-уткалыг, уругларның сайзыралына чугула болгаш авааңгыр кашпагай, сагынгыр болурун чаңчыктырар. Бөгүнгү салгалывыстың чамдык кези тевекти бир дугаар көрүп турар болганда, ону теп ойнаарының дүрүмүн билбеси чугаажок. Кажыктарның аңгы-аңгы талаарын кандыг дириг амытаннар-биле дүрзүлөп, «хой», «өшкү», «инек», «аът», «теве» деп адаарывысты билбестери база кайы хөй. Уругларывыстың мындыг чүүлдерден чыдып калганы хомуданчыг. Ону бичиилерниң четпестери, чүве билбеси деп санавап турган боор. Ылаңгыя эге класстар өөреникчилеринге, кажан оларның шупту-ла чүүлдү билип алыксаар, сонугралы идеккейлиг үезинде езу-чаңчылдарже, ол хире назы-харлыында билген турар уjurлуг

чүүлдерже кичээнгеи угландырып, өөредири черле чугула. Өзүп орап салгалы долгандыр турар улуг кижилер кайы көвей: ада-иелер, кырган-авалар, кырган-ачалар, класс башкылары. Ындыг-даа болза оларны улуг буруудадыр эргевис чок. Боттарывыс база шупту чаа-ла өөренип, бир шагда байырлап демдеглээрин хоруп каапкан турган Шагаавыстың уjur-чаңчылдарын чаа-ла эгидип, шингээдип ап турар болгай бис.

Тыва чаңчылдарны, культураны көдүреринге тус-тус черлерде хөй-ниити-организацияларының киржилгезиниң үлүү улуг болур уjurлуг. Күш-ажылчы, патриотчу кижизидилгени болгаш улусчу чаңчылдарны сайзырадырынче ажил-херзэн угландырган хөй-ниити организациялары эвээш эвес. Чижээлээрге, Республиканың болгаш Кызыл хоорайның регионалдыг Хоочуннар чөвүлели бо талазы-биле эвээш эвес ажилды кылып чорудуп турар. Күш-ажыл, дайын хоочуннарының чөвүлели эге организацияларында хаара туттунган. Бо хүннерде Туризм төвүнге болуп эрткен Шагаа-байырлалыга хоорайның эң идеккейлиг хоочуннары национал идик-хевин кеткилепкеш, чыгып кээп, тыва чоннуң чаңчылдарына хамаарышкан езулалдарны эрттирип, байырлап хөглээн. Ыр-шоор, кожамыктар, йөрээлдер хөй-ле болган. Кол-ла чүүл – бистиң хоочуннарывыс мага хандыр дыштанып, өөрүшкү-маңайлыг тарап чоруткан. Ак чолдуг Шагааның базымы тыва черге хере-хере болуп, ооң эң ыраккы булуңнарын безин эргип каапканы билдингир. Хоочуннарның идеккейлиг туружунун үлегерин, мерген угаанының чажыттарын, күш-ажылчы, амыдыралчы арга-дуржулганы аныктарга дамчыдып бээр олар-биле сырый харылзаалыг болурундан хамааржыр. Хоочуннар биле аныктарның харылзаазы быжыг болур болза, улуг үлө бүдөр, бурунгаар базым шапкынчыыр.

2012 чылда республиканың

Адалар чөвүлели тургустунган хөй-ниити амыдыралы база бир чаа чүүл. Ук эгелээшкенин республика уdurтупгазы, яамылар, черлеринде деткип турар биле чергелештир, чонноябрь айда Адалар чөвүлели шуулганын эрттирер дашитпир база хүлээп турар. Республика школалары ажыг чөвүлелдер бакта бистиң республикавыска турган Адалар чөвүлели ниити организациязы Республиканың эгелээшкенин санында кирип турар. Ооң уставында уруг-дар зидеринге, өг-бүлениң бичии димчелиг болурунга адиркирилгези, үлүү мурну тургуда турарын айытты. Кижиниң бедик хөй-аът-алдарындан сагыш байлаандан ниитилел хүнү, келир үеги чугула жыр деп демдеглээн. Чөвүлелиниң ажил-хердаа шуудап, аныяк-өскерлиг угаан-бодалыга аажы-чаңчылыг чаңчылдарның, а-ат-төөгүвүстүн үлегеринге дер чугула ажил-үлөгө гези, аныяк салгалга дет көскү черни ээлээр бидегедивис.

Музейге болуп эрткен Шагаа хемчеглериниң идеккейлиг амыдыралына аныяк-өскерлиг амыдыралына оолдар, уруглар, чок, мурнун былаажып лап, шүлүктөп, ырлаш даа. Эвээш санныглары домактап, кожамыктап ырыларны ырлашкан. Каш, өңгүр кылдыр кетпир алгылаан, харын-даа чоттары кадыг-идиктерлиг оолдарның өөрүшкүлүгү шырайын көргөш, чамдзиниглиг айтырыглар, чет дугайында бодалдар бичии чырап чоруй баар. Бичии чырап биле харылзажып чугаал өөрүнчүг, солун-даа. Ол күзели, сонугралы кан деп чүүлдү шингээдип шаан, аныяк кижилерге янзылыг деткимчени чедизаны кадып болур ирген амыдыралчы, ажил-ишчи дуржулгавыстың кайы та «сөп берип», орук айтып ирги бис деп чүвени моон алып бис.

Оларның делегейже келгем, күзел-чүткүлү дээрзин Шагаа байырлап хүннеринде уjurажып хашкаш, база катап билдир. «Шагаа силер бүгүдөп кежикти, хөй-ле өөрүшкүн незин! Өөредилгенерге улус чедишкениннерни күзед күзелдеринер чайлаш чок! болзун, уруглар! Билир келир чылын моон-даа үлө өзе бээр силер, угаан-релинер улам сайзырап, чүүлдеринер ам-даа хөй дээрзинге бүзүрээр бис. Кызыл Шагаада база катап рашкыже, байырлыг!» — сөстөр-биле байырлашпын музей ажылдакчылары айтып берип, өөредип турар чүүлдерин сактып ап, аңамай чаа билиглерни шингээ алып дээрзинге бүзүрөп алыр бис.

Любовь ШОЙ

Алдан-Маадыр аттыг национал музейиниң эң ажилдакчы Айдана КУУЛАР тырттырган чурук

Кажык дугайында тайылбыр.

Республиканың Р.Д. Кенденбиль аттыг уран чүүл школазы 1978 чылда тургустунгаш, 32 өөредилге чылының дургузунда 579 өөреникчини доостурган. Ол доозукчуларның аразында кандыг эртем-мергежилдиг кижилерни чок дээр... Амгы үеде олар төрөөн Тыва-Тываның аңгы-аңгы булуңнарында ажил-ижин кылып, чонунда бараан болуп чоруурлар.

Роберт БАЛГАННЫҢ ЧУРУУ

Р. Кенденбиль аттыг уран чүүл школазының 40 чылынга

УРАН ЧҮҮЛДҮҢ КАВАЙЫ

коллективтеринде чедишкенин ажилдап чоруурлар. Уран чүүлге сундулуг аныяк-өскенге боттарының мергежилдин дамчыдып, Культура яамызының удуртуп-баштаар черлеринде ажилдап чоруур доозукчулары-выс база-ла эвээш звес.

Февраль айның эгезинде В.Ш. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрынга Р.Д. Кенденбиль аттыг уран чүүл школазын аңгы-аңгы чылдарда дооскан доозукчулары ук өөредилге чериниң 40 чыл оюнга тураскааткан «Уран чүүлдүң кавайындан чалгын-налгаш...» деп оюн-көргүзүүн бараалгатканнар.

Р.Д. Кенденбиль аттыг уран чүүл школазының оюнга тураскааткан оюн-тоглааны көрүп келгеннерниң аас-кежиктиг хүлүмзүрүү, чылыг сестери зал долуп турган. Доозукчулардан аңгыда, школавыстың сайзы-

ханы хандыкшып, «Саяннар» ансамблиниң удуртукчузу болуп ажилдап чоруур. Ол Р. Кенденбильдин «Дагларым» деп тааланчыг аялгазын флейтага ойнап күүсеткен.

Республиканың уран чүүл школазынга эге класстардан эки өөренип, бодунуң уран таланты-зын улаштыр сайзырадыры-биле, Тывадан дашкаар улуг хоорайларже сургуулдап чоруп турган өөреникчилеривиске бо хүн чоргаарланмас аргавыс чок. Оларга Меңгилең Сат, Экер Сарыглар, Алим Ондар, Сайгын Бюрбе, Хензиг-оол Күжүгет, Николай Дамбаа, Аяна Дулуш, Марьятта Бадырды, Анай-Хаак Балбан-оол, Евгения Монгуш, Буян Байкара, Светлана Күжүгет, Оксана Тюлюш, Байза Ондар, Шолбан Монгуш дээш өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Оларның көвей кезии бо концерттин чараш каастакчылары болганнар.

Салым-хуузу аялга-биле холбаштырып чоруур композиторлары-выс Аяна Монгушка, Оксана Тюлюшке, Аяна Оюнга, Эремаа Ооржакка чоргаарланып чоруур бис. А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжиниң үрер хөгжүм оркестри Буян-Маадыр Түлүштүң «Мөңгө аялга» деп операзы-биле концерттин ийиги кезээн уламчылаан. Сургуулдарның ук оркестриниң удуртукчузу Буян-Маадыр Түлүш республикада билдингир композиторларның бирээзи.

Алдар-аттыг хөөмейжилерниң көвей кезии бирги базымын Р.Д. Кенденбиль аттыг уран чүүл школазынга ажиттыг хөөмей класындан болгаш «Сайзана» бөлүүндөн эгелзэннер. Бирле дугаар ажиттыг хөөмей класының өөреникчизи, уран чүүл школазының 7-ги доозукчузу Игорь Көшкендей амгы үеде Тываның улустуң хөөмейжизи. Тускай чараш үннерни мөөңзүн «Чиргилчин» бөлүүнде ук школыны 2005 чылда дооскан аныяк хөөмейжи Айдың Бырдаан-оол база удаа-дараа сценаже үнүп, мөөрей-фестивальдарга шыгарап турары өөрүнчүг.

Оюн-тоглааның онзагай киржикчилери – «Саяннар» ансамблиниң самчылары Шончалай Чамданны, Андрей Хомушкуну база Айлана Дирчинни болгаш Кызылдың уран чүүл колледжиниң бирги курсчулары

Даяна Хомушкуну, Амырсай Дамдын-Бюрбюну маңаа онза-лап демдеглевес аргажок. Чүге дизе олар база бо оюн-көргүзүгте хөлчөк идепкейлиг киржип, улуг үлүүн киригеннер. Ол ышкаш «Азас» бөлүүнүң самчылары уран самы-биле көрүкчүлерни аажок магадаткан. Ук бөлүктүң удуртукчузу Алена Донгур-оол база бистиң школының доозукчузу.

Сукпак суурнуң уран чүүл школазында орус улустуң «Вдохновение» оркестриниң удуртукчузу Шеңне Серен-оол А. Рыбалкинниң «Тыва фантазия» база В. Монтиниң «Чардаш» деп аялгаларын, Кызылдың уран чүүл колледжиниң 2-ги курузунуң сургуулу Алефтина Түлүш Ф. Шопениниң 25 кезектиг этюдунуң бир дугаарын рояльга ойнап күүсеткен соонда, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчылары М.М. Монгуш, Р.А. Тонов, «Сайзана» бөлүүнүң бирги ыраажызы Сайлык Омму, Тыва Республиканың алдарлыг артизи

Анай-оол Ендан делгелге үезинде.

Школавыстың кол-ла сорул-у-салым-чаяанныг уруглар-тускай мергежилдиг уран ажилдакчылары кылдыр ындан-на белеткеп өөредири, изидери. Бо сорулга-биле хөй чылдарның дургузунда үрө-түнелдиг ажилдап чорбис.

Мугур 40 чылдың дургузунда тин доозукчулары-выстың ындан Тываның улустуң өйжилери, Тыва Республи-ның алдарлыг артистери хөйү-е үнүп, ажил-ижиниң аайы-е арат чонунуң аразында дырап чурттап чоруурлар. Укчулары-выс Тыва национал естрде, В.Ш. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театры-болгаш өске-даа уран чүүл

ралынга улуг үлүг-хуузу кирип чораан хүндүлүг башкылар өөреникчилери-биле ужуражып, сагыш хандыр дыштанып алыр аас-кежиктиг болганнар.

Оюн-көргүзүг ийи кезектиг болуп эрткен. Оң бирги кезээн Тыва национал оркестр «Тооруктуг долгай Таңдым» база «Доруг-Дайым» деп тыва улустуң ырыларының чараш аялгалары-биле ажиткан. Ук оркестриниң кол дирижеру, Тыва Республиканың уран чүүлүнүң алдарлыг ажилдакчызы Аяна Монгуш уран чүүл школазын 1991 чылда дооскан.

Школаның бирги доозукчулары 1986 чылда оон чалгынналып үнгеннер. Оларның аразында Эрес Тартан-оол бо хүннерде хөгжүм уран чүүлүнге

Уран чүүл колледжиниң үрер хөгжүм оркестри.

гези А.Д. Дойбухааның база А.К. Чошкактың удуртукчулары-биле кайгамчык солун кылдыр эрткен.

Делгелге «Чонар-даштан сиилбээн каасталгалар», «Хол-биле кылган каасталгаларның база чурулганың мастер-класстары», «Скульптор кижиниң ажил-ижи», «Эртем ажилдары», «Чурулга», «Доозукчулар галереязы» деп кезектерден тургустунган.

Чонар-даштан кылган каасталганың дерилгезинге Анай-оол Енданның «Бугажык», «Скиф иви», Аян-оол Чошкактың «Ваза», «Көгээржи», «Хөгжүмчү», «Аът-тыг кижиги», Өлчей Санчат-оолдун «Сарлыктар», Эрес Самбуунуң «Арзылаң», «Пантера», Вячеслав Бадырааның «Тыва кыс» дээш өске-даа доозукчуларның ажилдары делгеттинген. Скульптор кижиниң кылган ижин чада езугаар көргүскен кезекке Москва чоогунда чурттап, ажилдап чоруур Байза Ондарның чур-аан ажилдарының делгелге-зи көскү черни элзээн. А эртем ажилдарының кезээнге школының бирги доозукчузу, филология эртеминиң кандида-ды Кызыл-Маадыр Симчиттин «Лексика шаманизма в тувинском языке», 1992 чылдың доозукчузу Оюмаа Сааяның «Долгие

гласные тувинского языка» деп ажилдары кирип турган.

Янзы-бүрү өңнерден база графиканы ажылдап чураан чуруктар көвей болган. А.Х. Монгуштуң «Тыва өгдө натюрморт», Айлык Дуннуң «Күзенчиг звес күдзэ», Ай-Кыс Кара-Салдың «Авамның портрети», Уран Сааяның «Даш эжикиер. Усть-Бажы», «Цветение ирисов», Анай-оол Енданның «Мээң башкым: Эрес Байынды», Алдынай Өлзейниң «Кырган-авамның портрети», «Парк» деп чуруктарын база Сылдыс Ойдуптун, Авил-Хаан Мягмарзаяаның, Өлчей Санчат-оолдун, Аян Чошкактың болгаш Серен Донгактың ажилдарын көрүкчүлер онзазынып көргеннер.

Шынап-ла, республиканың Р.Д. Кенденбиль аттыг уран чүүл школазындан чалгынналып ужуп үнген салым-чаяанныг уруглар, оолдар бо хүннерде улус-чонунга бараан болуп, өөрүшкүлүг, уран-чыг аялгаларын делегейни дээс-киндир бараалгадып чоруурлар.

Чечек МОНГУШ,
Р.Д. Кенденбиль аттыг
уран чүүл школазының
башкызы.

Эмчиниң чырык адынга

КАДЫК КАМГАЛАЛЫНЫҢ
ТЕРГИНИ

Республиканың кадык камгалалының алдарлыг ажилдакчызы, РФ-тиң кадык камгалалының тергини, дээди категорияның терапевт эмчизи Чечек Бавуковна Даваа 40 ажыг чылдар дургузунда бодунуң салым-чаянныг энергия-күжүн кижилерниң кадыын камгалаар буянның ажил-үлгеге берип чораан. 2011 чылда ооң адын «Россия Федерациязының тергини кижилери» деп энциклопедияның «Медицина болгаш кадык камгалалы» деп эгезинде алдын үжүктөр-биле кири бижээн.

Чечек Даваа

Ол 21 чыл дургузунда Сүт-Хөл кожуунунң төп эмнелгезиниң улуг эмчизиниң оралакчызынга, 1991 чылдан тура Кызыл хоорайның «дүрген дуза чедирер» станциязының кол эмчизиниң эмнелге талазы-биле оралакчызынга база 20 чыл ажилдаан, Чазактың «Күш-ажылчы шыл-гарал» болгаш «Күш-ажылдың хоочуну» деп медальдары-биле шаңнаткан.

Чечек эмчиниң кады чурттаан эжи Мерген Борисович Даваа «Тыва Республиканың кадык камгалалының алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг аттың эдилекчизи, аныянда озал-ондактан чок болган.

1970-90 чылдар үезинде берге аарыглар тодарадыр нарын аппарат-херексел турган эвес, Чечек эмчиниң аарыгның демдектерин көре сал-ла, ону хандыр шинчилеп билирин болгаш ук аарыгны когун үзе экирти эмнээрин ооң-биле кады ажилдап чораан эш-өөрлери магадап чугаалаар. Сүт-Хөлге ооң сестразы Тамара Элзей-ооловна: «Чамдыкта эмчилер улуг аарыг кижиге дораан сагыш салбайн, озалдап каар таварылга база турар. А Чечек эмчи ыңдыг кижини көре сал-ла, дүвүрөп эгелээр. Ол ооң судалын туткаш, дылын көргөш, дыңнааш-ла, аарыгны эндейин шын танып каапкаш, дораан-на канчаар эмнээрин айты бээр. Бир катап Алдан-Маадыр суурдан элээн ырак тайгага мөгө Элзей-оолдун авазы араан. Медерел чок берге кижиге деп телефонга дыңнааш, чартыктаан деп даап бодаан-на боор, стационарга эмнээр ышкаш ыяк белеткенгеш, ийи сестраны алгаш чорупкан. Бажынче хан чүгүрген, шын болган, орукка ап чоруур арга чок. Шимчедип болбас дээш, эм дамдыладып, ол-ла черинге арыг-силег байдалды тургускаш, ийи сестра бистерни элчил-селчил кылыр ужурлуг эмнээшкенин үш хонукта амы-тын дээш демиселге тургузупкан. Ынчалдыр ол угбайны камгалап каан. Онугул-ниңил багай орукка ону алгаш чорупкан болзувусса, кижиге тыны алган деп өөрүшкү көрбес турган бис дээр эмчи».

«Диагност тургузар талазы-биле хуулаазын эмчи-ле болгай, мен шуут кайгаан мен! Бүгү анализтерни алгаш, хынап көргө, ооң тодаратканы ыяк шын болур кижиге. Сүт-Хөлге кел сал-ла, чүрек-дамыр аарыгларының диагностика кабинетин биске четче-бүрүн дерип ажыдып берди. Улуг салым-чаянның кардиолог, терапевт эмчи-дир. Чамдык эмчилер томограф түңнелин манаар дээш, чүгээр кижини-ле өйүндө шын эмнелгелер, озалдап каар — деп, ол кожуунга 20 ажыг чыл кол эмчилеп, ССРЭ үезинде Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутаты, оон Улуг Хуралдың депутаты чораан алдарлыг эмчи Оюн-оол Шүргенеевич Ондар меңээ чугаалап олурду. — Ажылынга бердингени-биле аарыг кижилерге сагыш чогаачалы эмин эрттир кижиге болгай. Ол 1991 чылда Кызыл хоорайның «Дүрген дуза» станциязынче шилчий бээрге, салыксавайн хараадап турдувус. Ындыг шыырак эмчи ховар. Ол аңаа улуг эмчиниң дузалакчызы болуп ажилдааш, сонгаар сайзыраңгай төп эмнелге черлеринге шылгаттыганын «Дүрген дузаның» күрүне стандарттарын Тывага таарыштыр чаарты эде тургузуп улуг ажылды кылганын ооң эш-өөрүндө дыңнап-даа чордум».

Амгы үеде Кызылдың «Дүрген дуза» станциязының улуг эмчизи Шолбан Ал-

дын-оолович үстүндө коллегазы-биле чөпсүнүп: «Чазактың чоокта биске берген реанимация машиналарында тын эгидип алырының компьютерлиг нарын арга-дуржулгазы магадылаттыганын техниктиг херекселдер хөй. Чүрек-дамыр азы өске-даа берге аарыгларны ында компьютер таварыштыр эмчи-биле секунда-минута чидирбейн сүмележи, шын шиитпирни ол-ла черинге ап алыр. Авария, өрт-айыыл үезинде өлүмнүг таварылганы чыл бүрүдө эвээжедип турар. Ынчалза-даа биске Чечек Бавуковна ышкаш салым-чаянның эмчи чедишпейн турарын хараадап турар бис. Бо албан чериниң адын ооң ады-биле меңгедирериниң дугайында база чугаалажып турдувус. Ол дугайында харын хөй-ниитиниң бодал, саналдары биске чугула херек. Чок болган оглунга ооң ажыг-шүжүүн-даа кижиге уттур аргажок — дээш, эмчи улуг тынды. — Ынчап чорааш, бодунуң аарыг бергенин безин эскербейн, хөлүн эрттирпкеш, эмчивис боду берге аарыгдан барды ийин...»

«Россияның тергини кижилери» деп энциклопедияда ооң адын кири бижээндө бээр он-даа чыл эрткен. Гиппократтың даңгыраанга шынчызы-биле төрзүн чонунга ачы-дузалыг чораан Чечек эмчини баш удур билген-даа ышкаш, элдеп чүве аа.

Мерген биле Чечек ийи эмчиниң уруу Наталья Хайдып — ийи дээди эртемниг судья. Ол республиканың Арбитраж судунуң даргазының түр үеде оралакчызы. «Ава ачавыс дүне-хүндүс аарыг улуска сагыш салып дежурныйлаар, чалалгага баар, бажыңга олурар чайы-даа чок чораан улус. Мен ынчангаш акым-биле бажың ажылын, аш-чемни бичиивистен тура боттарывыс кылып өөрени берген бис» — деп, ол чугаалаар. Ынчангаш бо аныяк шииткекчиниң албан-ажылынга депшип чорууру авазын дөзээни, ооң кызымак бурунгаар чүткүлдүг мөзү-бүдүжүндө боор ийин.

Наталья 2013 чылда Россия Федерациязының мурнундан Германияга биллиг бедидер Арбитраж судьяларының стажировкасына баар эргени чедип алган. Германияның федеративтиг республиказының Арбитраж судунуң чурттар аразына эрге-хоойлу талазы-биле кады ажилдажылга кылыр фондузундан келдиришкенин бир кол негелдези эртер турган. Ийи дугаар эрге-хоойлунуң дээди эртемни доозарының мурнунда Наташа Абакан университединге дыл эртемни чедип алган турган, ынчангаш ооң анкетазы Россияны төлээп ол стажировкага киржир 40 кордакчыларның аразына кирген.

Бистиң аравыска чораан болза, Чечек эмчи бо хүннерде 70 харлап турар ийик. Алдан-Маадырлардан укталган кайызы-даа чонда алдар-аттыг «Бокту-Кириш биле Бора-Шээлей» деп тоолда ышкаш, Макара биле Чечек ийи алышкының дугайында бир очеркке кижиге сыңыр тоожуп шыдавас. Амдыызында ону чүгө баллаамның маадыры кылдыр алган-йөрзеп четтиктим.

ЭМЧИ ЧАЯАН
(баллада)

1.

Ойнаар-кыска ак халат
Кедирип каап ойнап оргаш,
Кедизинде эмчи боорун
Ол шагда кым-даа билбээн.
Часкы хүнде мээстиң харын
Чара чүткүп үнүп орап
Шончалай деп чечек ышкаш,
Соруун ыңдыг күштүг чораан.
Өскелерден ылгал демдээң
Өөредилген шупту «бештер».
Кызымааңга үе-черең
Кыстар бо-ла адааргай бээр.
Шынап, өңгүр чечек ышкаш,
Шынар-мөзүн хөй-ле кижээ
Үлөгөр бооп чораныңны
Үе биске бадыткап каан.
Аарыгны шинчип тыпкаш,
Когун үзе эмнел шыдаар

Арын-нүүрге човаг-даа чок,
Ховар дузаң чонун көргөн.
Ажык хүрөң шырайыңда
Чылыг хоюг карактарың
Аарыг кижээ идегел бээр
Чырык хүннүң херели дег.
Черниң чечээ чеже-чеже
Алдын хүнге частып үнмээн.
Чечек эмчи шак-ла ыңдыг
Арат чонга дузаң муңчок.

Аваң чаяан аксың-кежи
Хөйүн өөртүп чораан-даа бол,
Аарыг сени алгаш баарын
Хөөкүй эмчим, эскербедиң.
Черниң чечээ ол-даа канчаар
Кыжын-даа бол онуп тоглаай,
Чечек эмчи кончуг-дур оо,
Кымга-даа бол харааданчыг.

2.
Ынчалза-даа амы-тын дээш
Эмчи кижиге чаян кежи
Ырга ырлап алгаш четпес
Эң-не эки буян чол-дур.
Чалбыш өрттүң аразында
Чаңгы-кышкы ыы-сылыг
Өрттенген чаш уруг туткан
Өрттүң шерии маңнап келген.

Носилкага Чечек суглар
Ону бачым хүлээп аарга,
«Дүрген дуза» караңгыже
Дүвү далаш кыза-ла дээр.
Караңгы чүгө чалданы бээр
Ханныг-чинниг авария —
Каш-чеже уйгу чарган
Кандыг хинчек көрбейн чордун.

Дүвүренчиг болушкуннар
Дүктүг бажың оя чиген,
Амыр-дыш чок чуртталгадан
«Адың бажы хоя» берди.

Аккыр халат ыдыы-биле
Арын-нүүрүң шынчы чораан
Хөөкүй Чечек кышкы соокта
Хөлүң караан көрбейн барды...
Куулар ЧЕРЛИГ-ООЛ,
Тываның улустуң
чогаалчызы.

МЭЭН ЫНАК ЭРГИМ АВАМ

Мен бичимде авамга эмин эрттир ынак, аңаа чыпшык, чассыг турган мен. Авам ыңай-бээр чоруптарга, дыка үр ыглап олурар, дүне дежурныйлап ажилдай бергенде, үр-ле удувайн, авамны манап чыдарымын ам-даа сактыр мен. Бир катап, авам-ачам Москвага ординатурага өөренип турда, авам элчеглиг дүнеки дежурныйлаашкынче чоруптарга, авамның удуурда кедер хевин тудуп алгаш, ыглап-ыйыңайнып, чытпайн туруп бээримге, ачам канчаар-даа аайын тыппайн, 22 шак үезинде ол улуг Москваны кежилдир авамның ажылынга чедирген. Авамны көрүп алгаш, «Эки удуп хон, уруум» дээн чылыг сөстөрүндө ам кээп оожургаан болгай мен.

Авам кээздө чай чок турар кижиге. Мен акым-биле ада-иевисти дыка үр көрбейн баар бис. Кожуунга чурттап турувуста, ада-иевисти кайы-даа үеде чалалгаже кыйгытып аппаар, олар дүн-хүн дивес, кырган-чалы, иштиг-сааттыг, аарыг кижилерге дуза кадып, та чеже кижиниң амы-тынын алган улус. Оларның чугаазын, ара-аразында эмчи дуржулгазын солчуп турарын дыңнап өскөн болгаш, аарыглар, эмнер аттарын, медицина терминнерин пат билер апарган мен.

Авам бурунгаар көрүштүг, шиитпирлиг кижиге чораан. Аныяк тургаш-ла, улуг коллективти удуртпашаан, ажы-төлү бистерни өстүрүп кижизиткен. Ай-айы-биле акша төлевес берге 90 чылдарда безин ажилдакчыларыңа дузалажып, бисти база дээди эртемге чедирип шыдаан. Авамның ачызында акым-биле иелзэн туруштуг, кызымак, чүткүлдүг кылдыр өзүп келдиз. Ийиги дээди эртемни база авамның ачызында чедип алдым.

Авам дыка шыдамыккай кижиге, коргунчуг ажыг-шүжүггө таваржып, оглун чидиргеш-даа, келир үе, уйнуктары дээш ажылын соксаш кылбаан. Авам чүгө эмчи эвес, хөй улуска психолог база чораан. Кижиге бүрүзүн дыңнап билер, сагыш-сеткилин оожургадыр, арга-сүмезин кадар. Лама башкыларның дилээ-биле «Дөгээ» дааның кырынга Будда Шакьямуни бурганның ширээзин салырынга тудуг материалдарын чедирип, улуг дузазын көргүскөн.

«Дүрген дуза» албанынга, ажылынга авамның кириген улуг үлүг-хуузу коллегалары утпаан, өөрүп четтирип чоруурлар. Авам дээш чоргаарланып, ынак, эргим, чараш авамны үргүлчү сактып чоруур мен...

Наталья ХАЙДЫП,
уруу, Арбитраж судунуң
даргазының оралакчызының
хүлээлгезин күүседип турар.

Кижиге чурттуг,
куш уялыгСАКТЫ БЭЭ
БИС

Экии, хүндүлүг «Шы-
нунуң редакциязы! Бис
Хөл кожуун дээрге Тыва
публикавыстың база б
кайгамчык каас ораны.

Балыктыг-Сеп, Улуг-Хем о
эрги Чаа-Хөл, Үрбүн, Кара-
кайгамчыктыг суурларывыста
Кара-Талдың фермаларыны
сыңмас мал-маганныг, алд
ажылдап чораан саанчылары
тыг Чудаан, Татьяна Навашт
Салчак, Дропаан Биче-Уруг, Да
угбавыс дээш кымнарны чок
Чамдыктары аравыста ам-даа
чамдызының «адыңың баж
хоя берген. Эрги Чаа-Хөл чурту
ла сакты бээр бис. Одар-белч
даа, сиген шөлдерин-даа чок. А
ол чуртувусту суг хөме алган
үеде дыка когараан болгай. Суг
кирген девискээр дээш когар
берген акша та кайнаар кири
чүве? Оода-ла чоннуң чырыны
өртзөн, эвээш-биче-даа болза
берген болза.

Колхоз, совхоз үези турга
ажыл чоктар деп улус-даа ч
Ол үеде «Найрал» совхозка
чораан хоочун дарга-бошкар
аравыста ам-даа чурттап чор
Чер-чуртун алдаржыдып чораан
нарывыс Норбу Очур-оол, Ма
Дукар-оол, Минчит-оол Уйну, А
Чигден, Ламажап Доржу, Дегут
Дадар-оол Кыргыс, Галина Са
Шактар Шуружук, Хорлуг-оол Ч
димир, Маадыр-оол Шойзатт
оон-даа өскелерни адап болур

Чаа-Хөлүвүс үениң аайы-би
дан чылче сайзырап олурар.
кожуун тургустунарга, Камбаа Б
Диңмей Балбан-оол, Алдын-
люш, Андрей Тюлюш, Аркадий
оол, Зоя Монгуш, Галина Са
дээш кандыг даргаларны ажы
дээрл. Олар шупту Чаа-Хөлдү
аттыг оолдар, кыстары-дыр.

Бистиң чаңгыс чер-чурттуу
нислав Маадыр-оолович Сарбаа
ка үеде ажилдааш, төрзөн кожу
кырынга тургускан. Ол Красноя
райга башкы институтун доозуп
төрзөн кожуунунга келгеш, трен
ки болуп ажилдааш, спорт ши
туттурган. Ажылынга дыка бер
Аныяк-өскенин күш-культурага ө
патриотчу кижизидилгеже кичэ
салып, ак сеткилдиг ажилдап
Амгы үеде ажылап турарывыс
школазын эде дерип кылдырып,
рынга тургускан. Ооң соонда өө
килдизинге элзэн үр эргелекчиле
даан. Кожуун чагыргазына ажы
Тываның Баштыңы Ш.В.Кара-
деткимче-биле культура төвү
суурнун спорт шөлүн туттурган.

Тыва чоннуң шаандан бээр
келген чаңылдарын чон аразы
тередип, «Авыда» бурганывыс
диргизип, чаа хүрээни 2016
чоннуң ачы-дузазы-биле дем
тудуп алдывыс. Ылаңгыя чаңг
чурттугларывыс хүндүткелдиг А
чыровна Кара-оолдун, кожууну
Ламазы Сылдыс Лопсанның, ко
чагырга даргазы турган Стан
Маадыр-ооловичиниң хүрээ ту
кирген үлүг-хуузу улуг.

Станислав Маадыр-оолович
сеткилдиг кижиге. Кожуунда биче
ругелерни тургускан. Чону дээш
сагыжы аарып чоруур. Уруглар
даң бажында, чеди шак чартык үе
«Кайы хире тур силер, садывыс
дыр бе?» — деп бо-ла халып кээр
ну улуг дээр, бичени биче деп хү
билер, бурунгаар чүткүлдүг дарга
кылган чүүлдерин, бөдүүн бүдүжү
сактып чугаалажы бээр бис. Да
аныяк назынында «адыңың б
хоя берген. Ооң хөрзөн хөй-хөй
медальдар каастаан, ол хүндүлел
терни-даа удаа-дараа ап чораан.

Зоя МА
Чаа-Хөл

Бокс спорту

СПАРТАКИАДАГА КИРЖИР ЭРГЕ ДЭЭШ

Февраль 20-22 хүннеринде "Мөңгүлек" спорт клубунга Россия-ның аныяктарының 4-кү спартакиада-азы-биле чергелештир элээди олгаш аныяк назылыг оолдар азынга республика чергелиг бокс маргылдаазының 1-ги спартакиада-а болуп эрткен.

Спартакиаданың бирги кезээнге республика чергелиг ук маргылдаага араан спортчулар май айның 17-21 ринде Алтай крайның төвү Барнаул йга болуп эртер Сибирь чергелиг маргылдаазына киржир эргени чаа-тыр.

Маргылдаага республиканың ырак-кожууннарындан, Олимпийжи кур-лар училищезинден, Тываның е университетинден, "Мөңгүлек" ш "Динамо" клубтарындан база командазындан ниитизи-биле 63 и болгаш аныяк назылыг спортчу-ришкен. Ол ышкаш аңаа хүндүлүг-лар, шииткекчилер болуп, ТР-нің федерациязының даргазы Шолбан-р биле вице-президентизи Маадыр-база республиканың хоочун бол-ныяк назылыг тренер-башкылары-иле келгенер. Ийи-үш хүн дургу-үргүлчүлзэн изиг

ныг ужуражылга-шыырак дээннери-рының удурланык-ын тус-тузунда ти-түннел оюннарже-ырак спортчу үнүп

ээди назылыглар-0-2002 чылдарда-үнген 49 килограмм-лиг оолдар аразын-нел ужуражылга-ОА командазының-а Айдың Сарыг-илээ, Бай-Тайга-дан Айдаш Даваа-черни элээ. А 52-амм деңзиглер

Маргылдааның киржикчилери тренер-башкылары-биле.

аразынга ийги черни Улуг-Хем кожуунуң спортчузу Сергек Сандак, бирги черни база-ла ЦСКА-ның төлээзи Чимит Нам-чын-оол чаалап алган. 56 килограмм

деңзиг спортчулар аразында бирги черге Олимпийжи курлавырлар училищезиниң сургуулу Дачыр Мумбалдай, ийги черге Мөңгүн-Тайга кожуунуң төлээзи Кежик Багай-оол төлөптиг болган.

60 килограмм деңзиг оолдар аразында бирги черни ЦСКА командазының спорт-чузу Таймир Тюлюш, ийги черни Олимпийжи курлавырлар училищезиниң сургуулу Лодай Биче-оол; 64 килограмм деңзиглер аразында ийги черни база-ла Олимпийжи курлавырлар училищезиниң сургуулу Шоолай Адыа, бир-ги черни Кызыл кожуунуң спортчузу Вячеслав Салчак; 69 килограмм деңзиглер ара-зында бирги черни "Мөңгүлек" клубунуң төлээзи Санчай Он-дар, а ийги черни Чеди-Хөл кожуунуң төлээзи Алдын Се-

дий-оол; 72 килограмм деңзиг оолдар аразында ийги черни Мөңгүн-Тайга кожуундан Кежик Хертек, бирги черни "Динамо" клубундан Чиңгис Куулар тус-тузунда чаалап ап, шаңналдыг черлерге төлөптиг болганнар.

Аныяк назылыг оолдар аразын-дан түннел оюннарже Тываның күрүне университетиниң (ТКУ) болгаш Олимпий-жи курлавырлар училищезиниң сургуул-дары хөй-биле кирип келгенер. 49 кило-грамм деңзиглерниң түннел ужуражыл-газында ТКУ-нуң сургуулу Чаяан Куулар бодунуң удурланыкчызы Аяс Тыван-оолду бүзүрелдиги-биле тиилеп алгаш, бирги черни чаалап алган. А Аяс ийги черниң шаңналынга төлөптиг болган. 52 кило-грамм деңзиг оолдар аразында бирги-ийги чер дээш шашкылашкан түннелинде ТКУ-нуң студентизи Кежик Седен Тес-Хем кожуундан удурланыкчызы Артыш Лойгуну сан-биле ажып алган.

Дараазында 56 килограмм деңзиглер аразында түннел ужуражылгада ОКУ-нуң сургуулу, бокс спортунга Россияның спорт мастеринге кандидат Баян-Херел Дапый-оол Кызыл кожуунуң төлээзи Чыргал Монгушту тилээш, бирги черни чаалап алган. Ооң соонда 60 килограмм деңзиг спортчулар аразында бирги-ий-ги чер дээш шашкылашкан түннелинде база-ла ОКУ-нуң сургуулу, бокс спортунга Россияның спорт мастеринге кандидат Ай-Демир Уржанай Кызыл кожуундан Ай-даш Шагжыны тилээш. А 64 килограмм деңзиглер аразында бирги черни ТКУ-нуң студентизи Оюн Күдер, ийги черни ОКУ-нуң сургуулу Тай-Бора Монгуш; 69 килограмм деңзиг оолдар аразында ий-ги черге ТКУ-нуң төлээзи Эртине Аранчын, бирги черге "Мөңгүлек" клубунуң спортчузу Начын Тамдын төлөптиг болган.

Бо болуп эрткен республика черге-лиг бокс маргылдаазында бирги, ийги шаңналдыг черлерге төлөптиг болган оол-дар Алтай крайга болуп 2-ги спартакиадага Тываны төлээп киржир харыскалганы эгиннеринде чүктөп алганнар. Ынчангаш оларга чедишкенин болгаш эки белет-кенип, чаныш-сыныш чок дайынчы тура-сорукут болурун күзеп каалыңар!

Зрес КОЛ.

Арслан АРАКЧААНЫҢ тырттырган чуруктары.

Сандак Сергек, Намчын-оол Чимит, Маргылдаа үезинде.

Ыйрлал концерти

МЕНИ МАНА

Февраль 23-түн хүнүнде Күрүнениң аарактар театрына ук өргээниң адыкчы коллективиниң болгаш I. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-театрының артистериниң Ада-т камгалакчызының хүнүнге аскааткан "Мени мана" деп онза-ун концерти болуп эрткен.

Хүндүлүг аалчылар болуп, Чогаал-эвилелиниң кежигүннери, Онза-дар эргелелиниң хоочуннары, кур-ла полковниктер Геннадий Куулар, ндр Ондар база шүлүкчү, шиичи еренот, Национал театрың кол ре-у Алексей Ооржак келгенер.

Көргүзүгүнү Тываның улустуң артизи да Наксыл Константин Симоновтуң мана" деп шүлүү-биле ажиткан. -шии театрының аныяк артизи Ачы-актың игил аяны-биле чергелештир

каргыраа-сыгыт-биле ук күүселдени үдээни онзагай болгаш кайгамчык ыяңгылыг бол-ган. Ооң соонда ойнаарактар театрының аныяк артизи Чойгана Кара-Сал аян тудуп, ыр-шоорун бараалгаткан.

Чогаалчылар эвилелиниң кежигүннери, курлавырда полковниктер Геннадий Куу-лар, Александр Ондар база Нина Серенот биле Алексей Ооржак чыылган чонга, ылаңгыя эр хиндиктиг улуска Ада-чурт камгалакчызының хүнүн таварыштыр ба-йыр чедиргенер.

Ийи театрың аныяк болгаш алдар-ат-тыг артистери ада-ие, төрзэн чурт болгаш дайын чылдарының "Каракап-ла чоруур ышкаш", "Афганистан", "Ак-көк аржылыч-гаш", "Катюша" дээш өске-даа ырыларны бараалгатканнар. В.Ш. Көк-оол аттыг на-ционал театрың артистери "Малиновкага куда" деп шииден үзүндүнү көргүскен. Көрүкчүлер концерт үезинде артистер-биле деңге ырлап-самнап, өөрүп-хөгөп, каттыржып, мага хандыр дыштанып алыр аргалыг болганнар.

Маңгыр КОЛ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Национал театрың аныяк артистери. Концерт үезинде.

Эжинге тураскаадыг

ЧОННУҢ ТӨЛӨПТИГ ОГЛУ

Бай-Тайга кожуунуң Кызыл-Даг суур чүгле Тывада эвес, бүгү делегейде ады-сураа алгаан, ал-дарлыг ус-шеверлерниң болгаш даш чонукчуларының чурту. Ол суурга 1949 чылдың июнь 12-де Чамбал, Бакмаа Салчактарның өг-бүлезинге дун оол төрүттүнген. Ада-иезиниң өөрүшкүзүн чүге деңнээр, дөргүл-төрели чыгып келгеш, оларның өөрзэн сеткилин үлөшкен.

Ада кижик кайыын анаа олурар дөнен иртти дөгөргөш, уха-төш баштады дес-пи сыңмас эьдин салып, оглунуң доюн байырлап эрттирген. Улуг даайы Аңчы-оол кавайында чыткан оолду топтап көргөш, Күдер-оол деп адап кааш, өөр чылгызының аразындан кулунчакты айтып берген.

Күдер-оолдун чаш болгаш элээди чылдары ногаан арга шыпкан, эриин дургаар көк шыктарлыг, аргазының аяннарында кызыл-каттар болгаш көк-каттар каастап шимзэн, Ооруг хемниң унунда чапты берген узун, делгем кудумчуларлыг Кызыл-Даг суурга эрт-кен. Кызыл-Даг чеди чыл школазын дооскаш, улаштыр Тээли ортумак школыны 1967 чылда чедишкенин дооскан. Ол-ла чылын Кызылдың ав-тоорук техникумунче шылгалдаларны дужаап алгаш, бирги курска өөренип турда, шеригже аппарган. Үш чылдар билдирбейн шуужуп эрте берген. 1970 чылда шеригден халажып, өскөн-төрзэн сууру Кызыл-Дагга чедип келген.

Күдер-оол Чамбаловичиниң ажылчы базымнары Кызыл-Даг ортумак школа-зынга шеригниң эге билиглер өөредир башкызының ажылындан эгелзэн.

Үстүкү класстарның өөреникчилеринге шеригниң эге билиглерин шижээдиң өөредиринге бодунуң шеригге чораан байлак арга-дуржулгазы дузалаан. Өөреникчилеринге шыңгыы негелде-лиг, оларга сагыш човангыр, биче сет-килдин олар хүндүлээр турган. 1982 чылда Кызылдың күрүнениң башкы институтунуң орус дыл факультетин бот-өөредилге-биле дооскан. Үр үениң дургузунда Кызыл-Даг ортумак школа-зынга үстүкү класстарга орус дылды башкылап чораан. Ооң доостурган өөреникчилери эртем-билигни чедип ал-ганынга, өөрүп четтиргенин башкызынга илередип чоруур. Оларның чамдыктары бо: Сукпак ортумак школазының дирек-тору Юрий Донгак, уруглар садының эр-гелекчизи Ираида Ойдуң, эге класстар башкызы Светлана Монгуш, школада өөредилге эргелекчизи Ольга Күжүгет, медицина эртемнериниң кандидады Росси Күжүгет, ТР-нің алдарлыг артизи Борбак-оол Салчак, курлавырда майор, Чечен дайынының киржикчизи Кара-оол Ооржак.

Күдер-оол Чамбалович Бай-Тал ортумак школазының директорунга, Кызыл-Дагның суму чагыргазының дар-газынга ажылдап чораан. Ол ТР-нің, Бай-Тайганың алдарлыг ажылдакчызы, күш-ажылдың хоочуну аттарның эдилек-чизи, чоннуң төлөптиг оглу.

2017 чылдың май 25-те Тээли ор-тумак школазының сөөлү коңгазының байырлалына 1967 чылдың доозукчу-лары, бистер, школа доосканывыстан бээр 50 чыл болган юбилейивиске чы-гып келдивис. Ынак башкыларывыска база катап ужуражыр аас-кежиктиг болдуус. Удаваанда чаңгыс классчы-выс Күдер-оол Чамбалович «бурганнай» берген. Эжимниң чырык адынга бо чүүлдү тураскаадып бижидим.

Көк-оол САЛЧАК, ТР-нің Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ТЕАТР
1 марта 19:00
ЛИРИЧЕСКОЕ ШОУ
МЕРГЕН ХОМУШКУ
ЧЕЧЕКТЕРНИ СӨНДӨЗҮМЭ

УЧАСТНИКИ КОНЦЕРТА:
Надежда Никсик, нар. арт. РТ, Андрей Монгуш, нар. хормейстер РТ,
Леонид Кан-оол, асс. арт. РТ, Лана Ондур, асс. арт. РТ,
Ай-Халк Ооржак, асс. арт. РТ, Айа-Халк Донгак, Айдыс Держай,
Артыш Держай, Алексей Ховалык, Айдыс Чаданба и др.

тел: 2-11-41 цена: 500р.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ТЕАТР
ТВОРЧЕСКИЙ ВЕЧЕР АКТРИСЫ ТЕАТРА
АЙЗАНЫ ЧЫЛБАК-ООЛ
8 МАРТА 18:00

УЧАСТНИКИ КОНЦЕРТА:
Актрисы театра:
Надежда Кан-оол, нар. арт. РТ, Лана Ондур, асс. арт. РТ,
Ай-Халк Ооржак, асс. арт. РТ, Айа-Халк Донгак, Айдыс Держай,
Артыш Держай, Алексей Ховалык, Айдыс Чаданба и др.

тел: 2-11-41

Садыг «ЛАМРИМ»

Өөрөдилге херексел-
деринден эгелээш
бажың иштин аштап
арыглаар барааннар
дээш оон-даа өске хе-
рек чүүлдерни садып
турар.

ТЕРГИИН ЭКИ. ШИЛИПГЕЗИ ХӨЙ.

Ажылдаар шактары: (понеделниктен пятница)
08.00 шактан 18.00 шакка чедир.

Суббота, улуг-хүнде: 09.00 шактан 18.00 шакка чедир.

АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу,
(Автодор доктаамы, 3 дугаар школа чаны).

ИЗВЕЩЕНИЯ

Администрация Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва извещает о возможности предоставления в соответствии с 39.18 Земельного кодекса РФ земельного участка в аренду из земель населенных пунктов, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский кожуун, местечко «Терезин», с общей площадью 20000 кв. м. с кадастровым № 17:14:0501003:4, разрешенное использование для личного подсобного хозяйства.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного земельного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения настоящего извещения, необходимо подать письменное заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский кожуун, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8 по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел. 8 (39443) 2-12-18.

Администрация Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва извещает о возможности предоставления в соответствии с 39.18 Земельного кодекса РФ земельного участка в аренду из земель сельскохозяйственного назначения, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Терезин», с общей площадью 23000 кв. м. с кадастровым № 17:14:0502003:80, разрешенное использование — сельскохозяйственное использование.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного земельного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения настоящего извещения, необходимо подать письменное заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский кожуун, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8 по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел. 8 (39443) 2-12-18.

Санаторий-профилакторий «СЕРЕБРЯНКА» в 1 квартале 2018 года проводит отборы больных (после инсульта) для медицинской реабилитации в санатории.

График выездов:

- 28 февраля — Тандынская ЦКБ;
- 1 марта — Пий-Хемская ЦКБ;
- 6 марта — Тес-Хемская ЦКБ;
- 14 марта — Кызылская ЦКБ;
- 21 марта — Улуг-Хемская ММЦ;
- 28 марта — Дзун-Хемчикская ЦКБ.

Телефон для справок: 8 923 551 47 89

Вашу рекламу
прочтет вся Тува
на страницах газеты
«ШЫН».
«ШЫН» — газета, кото-
рая распространяется по
всей территории
республики.
Т: 2-18-10.

ХЕВИСТЕР ЧУП ТУРАР (чедирилгелиг) ПЕНСИОНЕРЛЕРГЕ ЧИИГЕЛДЕ — 10 ХУУ

Харылзажыр телефону: 8-923-384-4084
АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Магистральный кудумчузу,
бажың 28.

ООО «Магистральная». ОГРН 1161719051537

Аптека «МАНЛА»

Ажылдаар шактары:

понеделниктен пятницага чедир
08.00 шактан 20.00 шакка чедир;
субботада 09.00 шактан 20.00 шакка чедир;
улуг-хүнде 09.00 шактан 19.00 шакка чедир.
Адреси: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу,
бажың 18;
Лопсанчап кудумчузу, бажың 42.

Харылзажыр телефоннары:
6-07-55; 5-45-30.

ВЕТЕРИНАРЛЫГ АПТЕКА «ЭЗИМ-АДААНДА»

мал чеминге холуур хоюдуп каан витаминер, чы-
брикеттер, йод холумактыг дустар база чаш а-
раганга эмискиктээр кургаг сүт, глюкоза-порок
садып турар.

Турар адреси: Кызыл хоорай, көдээ ажил-агый
«Азия», 15 дугаар киоск.

Харылзажыр телефону: 8-923-544-96-18.

МӨГЕЙИГ

Бистиң эргим ававыс, «РФ-тин улус өөрөдилгезиниң тө-
дүшүрүмү» «Күш-ажылдың хоочуну», Мугур-Аксынга 40 ажыг чыл ишт-
класс башкылар чораан, Каргы сумузунун херээженнер, база Мөңгүн-Тайга
кожуунунун хөй чылдарда депутаты улуг башкывыс Сенденмаа Сединовна
ООРЖАКТЫ оруунче үдежип, моральдыг, материалдыг дузаны көргүс-
төрөлдеришкиске, кудаларывыска, чаңгыс курсчуларывыска
классчыларывыска, ававыстың хөй санныг өөреникчил Көк-Тейиниң
эзлечлиг ажык школазының, Мугур-Аксынын Саглының ниити-билиг
ортумак школаларының башкы лективинге улуу-биле четтирдивис.

Ажы-төлү, уйнуктар

солунуң сайтызы: //shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 12687 экз. Үндүрүлгениң тиражы:

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар
Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.Б. Оюн, Н.К. Санчай-оол,
А.А. Лагзы) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЈАНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).
Экономика, үлөтүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору А.Н. Соян).
Социал айтырылгар (редактору Н.С. Эрзеп, корр. Ш.Н. Ховалык) — 2-17-94.
Култура, чогаал, медээлер база спорт (редактору Э.Н. Кол).
Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албан-таалай Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-те бүрүттээ.
Херечилдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдар
торларының бодалдары редакцияның тур
дүүшпейин барып болур. Айыттыг саннар
өске-даа фактылары, дындагылары дээш
боттары харылзаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 1153
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катал үнер.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номериң парлагашке дузагааны:
график езугаар — 21.00, херек кырында —
Солун келбейин барганда, 3-14-94 телефон